

ATATÜRK'ÜN TOPRAK AĞALARIYLA VE BÜYÜK TOPRAK SAHİBİ DİNİ VAKIFLARLA MÜCADELESİ

11 Şubat 2022

Yıldırım Koç

Kemalist Devrim'in niteliğini yeterince kavramayanlar, Türkiye'de 1923-1945 döneminde büyük toprak sahiplerinin gücünün kırılması ve topraksız köylünün toprağa kavuşturulması doğrultusunda gösterilen büyük çabaları görmemektedir. Özellikle belirtilmesi gereken nokta, bu girişimlerin Türkiye'de topraksız ve az topraklı köylülüğün büyük toprak sahiplerine yönelik bir mücadelesinin olmamasına rağmen yapılmış olmasıdır.

Yoksul köylülerin, bu dönemde, ağaların, şeyhlerin ve aşiret reislerinin kulu olmaktan ve onlar tarafından sömürülmekten kurtulma mücadelesi yoktu. Onları bu durumdan kurtarmaya çalışan, Kemalist Devrim'di. Frunze'nin daha 1921 yılında dediği gibi "Doğu'daki milli kurtuluşçu-demokratik hareket (...) aşağıdan yukarı doğru değil de, tersine yukarıdan aşağı doğru" oldu.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, çeşitli nedenlerle, arazinin önemli bir bölümü dini vakıfların elindeydi. Bu konuda farklı tahminler bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde arazinin dörtte biri vakıflara aitti. 19. yüzyılın sonlarında Mehmet Sait Paşa'nın hazırladığı bir rapora göre ise ülke arazisinin yarısından fazlası vakıfların mülkiyetindeydi. (*Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s.244) Diğer taraftan Engelhardt, Türkiye'deki gayrimenkullerin ve emlakın dörtte üçünün 19. asırda vakıf sıfatıyla camilere ait bulunduğunu iddia etmektedir. (Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, 1940, s.60)

Tekkeler ve zaviyeler de bazı arazilerin ve önemli miktarda gayrimenkulün sahibiydi. Tekke ve zaviyeler, hem vakıflar hem de normal mülkiyet ilişkisi içinde çok önemli bir ekonomik güce hâkimdi.

Vakıf toprakları, 1924 yılından itibaren çıkarılan bazı kanunlarla devlet denetimi altına alındıktan sonra, 1925 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu'yla vakıf topraklarının satılma yetkisi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verildi. Bu kanundan sonra, dinsel-feodal ideolojinin maddi temelini oluşturan vakıf toprakları peyderpey satılarak zamanla büyük ölçüde azalmıştır. (Muzaffer İlhan Erdost, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri*, 2. basım, Onur Yayınları, Ankara, 1989s.151)

Her yıl çıkarılan bütçe kanunlarına konulan maddeler, Medeni Kanun hükümleri, 1925 yılı sonunda 2 Eylül 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ve 13 Aralık 1925 tarihli 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, Tapulama Kanunu ve Orman Kanunu gibi düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti devleti vakıfları denetimi ve yönetimi altına aldı. 1926 yılından önce kurulan vakıflara ilişkin düzenleme son derece önemliydi. 5 Haziran 1935 gün ve 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu eski vakıfları devletin parçası haline getirdi: "Eski vakıflara uygulanan Vakıflar Kanunu, bu kanun eski vakıfları tasnif etmiştir. Vakıflar adeta devletleştirilmiştir." (Hüseyin Altaş, "Türkiye'de 1926-1967 Dönemi Arası Vakıf Sistemi", *Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s.89)

30 Kasım 1925 gün ve 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun (Resmi Gazete ve Yürürlük: 13.12.1925) kabul edildi. Bu kanun sonrasında tekkelerin ve zaviyelerin arazi ve emlakine, hiçbir tazminat ödenmeden el konuldu ve bunlar devletleştirilerek evkaf müdürlüklerine bağlandı. Böylece hem ümmet-cemaat-tarikat-mezhep kimliğinin güçlenmesine ekonomik temel sağlayan yapılara büyük bir darbe indirildi, hem de devletin olanakları artırıldı. Ayrıca çeşitli kanunlar ve Bakanlar Kurulu kararlarıyla el konulan vakıf arazilerinin bir bölümü, halkın sorunlarını çözebilmek ve halkın desteğini alabilmek amacıyla halka dağıtıldı. Böylece, farklı etnik kökenlerden ve inançlardan gelen insanlardan çağdaş bir millet yaratılabilmesi için gerekli olan ekonomik çıkar bütünlüğünün oluşturulmasına da katkı sağladı.

Cumhuriyet yönetimleri topraksız ve az topraklı köylülere toprak dağıtımını konusunda çeşitli düzenlemeler yaptı.

Bu konudaki ilk düzenleme, 1925 senesinde çıkarılan bütçe kanununun 25. maddesidir. Bu maddenin A fıkrasına göre, toprağa muhtaç ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on senede

taksitle alınmak ve her haneye verilecek arazi miktarı ellerindeki toprakla birlikte azami 200 dönümü geçmemek üzere kıymet takdiri suretiyle dağıtılacak ve satılığa çıkarılacaktı. Bu hüküm 1934 yılına kadar bütçe kanunlarında korundu. Daha sonra, 2490 Sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun 56. maddesi haline dönüştü. (Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.453)

1925 Şeyh Sait ayaklanmasından sonra 500 kadar ağa ve şeyh batı illerine sürüldü. 1927'de genel müfettişlik kurulurken, hükümete o bölgede arazileri kamulaştırma yetkisi de verildi. 1927 Haziran'ında kabul edilen 1097 Sayılı Kanun'la 1.500 aile batıya göç ettirildi.

Mustafa Kemal Paşa, 1.11.1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında şunları söylüyordu: "Şark vilayetlerimizin bir kısmında ihdas edilen umumi müfettişlik isabetli ve faydalı olmuştur. Cumhuriyet kanunlarının emniyetle sığınılacak yegâne yer olduğunun anlaşılması bu havalide huzur ve inkişaf için esaslı bir mebeddir. Yeni faaliyet devremizde gerek bu havalide gerek memleketin diğer kısımlarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesiyle ehemmiyetli olarak iştigal buyuracaksınız." (Kâzım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yayınları, İstanbul, 1969, s.204)

2 Haziran 1929 tarih ve 1505 Sayılı Kanun'la (Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürrâ'ya Toprak Tevzii Kanunu-Doğu Bölgelerinde Muhtaç Çiftçiye Toprak Dağıtım Kanunu), Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Siirt, Mardin, Diyarbakır, Urfa ve Elazığ (Dersim dahil) vilayetlerinde, sürgüne gönderilen ağa ve şeyhlerin arazilerinin köylüye dağıtılması konusunda hükümet yetkili kınıyordu. Bu kanun 1515 Sayılı Kanun'la tamamlandı.

Mustafa Kemal Paşa, 1.11.1929 tarihli açış konuşmasında da bu noktayı vurguluyordu: "Bu sene zirai kooperatif teşkilatına başlanmış olması, bilhassa memnuniyetimizi mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyade iltizam ediyoruz. Kezalik çiftçiye arazi vermek de hükümetin mütemadiyen takip etmesi lazım gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek, memleketin istihsalatını zenginleştirecek başlıca çarelerdendir." (Kazım Öztürk, a.g.k., s.213)

İsmet Paşa Hükümeti'nin 9.11.1929 tarihli programında bu konu şöyle ele alınıyordu: "*Evvela vatandaşlara arazi dağıtılmasından bahsedeceğim. İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerimizden işe başladık. Birinci Umumi Müfettişlik dahilinde şimdiye kadar hazineye ait araziden 90 bin dönüm toprak dağıttık. Ayrıca istimlak ederek ve bedelini peşin ödeyerek 20 bin dönüme yakın arazi verdik. Bundan maada garp vilayetlerimizde hazineye ait olan veya satın aldığımız bazı çiftlikleri köylüye mal etmeye muvaffak olduk. Bizim bu işte mesleğimiz; topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkânını hazırlamaktır.*" (Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s.119-120)

Yine 1934 yılında kabul edilen Tapu Kanunu'yla sahihsiz toprakları kullanılabilir hale getirenlere bu arazilerin tapularının parasız olarak, kamuya ayrılmamış devlet arazisinde bağ ve bahçe kuranlara bu arazinin tapusunun vergi değerinin belirli bir oranı karşılığında verilmesi öngörülüyordu.

1935 yılında CHP programına topraksız köylüye toprak dağıtılmasına ilişkin bir hüküm ilk kez konuldu: "Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgü istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur."

Atatürk'ün TBMM'de yaptığı 1.11.1936 tarihli açış konuşmasında amaç daha net bir biçimde ifade ediliyordu: "Toprak kanununun bir neticeye varmasını Kamutay'ın yüksek hizmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağına sahip olması mutlaka lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır." (ATABE, C.28, s.316)

1924 Anayasası'nın 74. maddesi "değer pahası peşin verilmedikçe" kamulaştırmaların yapılamayacağını öngörüyordu: "Menafii umumiyeye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanunu mahsus mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimal ve mülkü istimlak olunamaz [kullanılamaz ve el konulamaz]."

5 Şubat 1937 gün ve 3115 Sayılı Kanun'la yapılan anayasa değişikliğiyle bu maddeye eklenen fıkra sayesinde denebilir ki tazminatsız kamulaştırma koşulları sağlandı: "Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve

ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur.”

Atatürk'ün 1.11.1937 tarihli konuşması da şöyleydi: "Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. (Bravo sesleri, alkışlar) Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünemez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır." (ATABE, C.30, s.74)

1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edildi. Bu kanun, özellikle 17. maddesindeki radikal düzenleme nedeniyle önemliydi. Ancak CHP 1945-1950 arasında toprak ağalarının gücünü büyük ölçüde parçalayacak bu kanunu uygulamak yerine, parlamenter sisteme geçilmesi nedeniyle toprak ağalarıyla uzlaşmayı tercih etti.

Taner Timur'un bu kanuna ilişkin değerlendirmesi şöyledir: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, her şeyden önce büyük toprak sahiplerinin iktisadi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan siyasi gücüne karşı yönelmiş bir kanundur. Böyle bir kanun, büyük toprak sahiplerinin sömürsü altındaki yoksul köylülerin sınıf mücadelesiyle gerçekleşseydi, kendi uygulanma koşullarını kendisi hazırlamış olurdu. Oysa yoksul köylülerin yaşama koşulları ve bilinç durumları böyle bir mücadeleyi (demokratik köylü mücadeleleri) başlatmamıştı. Gördüğümüz gibi kanun, Milli Şef'in baskısıyla adeta zorla Meclis'ten geçirilmiştir." (Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s.204)

Yoksul köylülüğün toprak talebi doğrultusunda bir mücadelesinin olmadığı koşullarda, Atatürk döneminde, toprak ağalarının ve dini vakıfların ekonomik, toplumsal ve siyasal gücünü kırmak için çok önemli adımlar atıldı. Toprak devrimi, "aşağıdan yukarı değil, yukarıdan aşağı yapılmaya" çalışıldı. Ayrıca, devletin son derece devrimci bir tavırla tazminatsız olarak el koyduğu arazilerin bir bölümü yoksul köylüye ve muhacirlere dağıtılırken, bir bölümüyle devlet üretme çiftlikleri kuruldu. Küçük üretici köylülüğün kooperatifler oluşturması ve bu yapılarda demokratik geleneklerin güçlendirilmesi için de çok ciddi çabalar gösterildi.

Kırsal bölgelerde Türkiye'ye özgü sosyalizm, köylülüğün aktif desteği olmadan, başka ne yapabilirdi ki!